
УДК 8Г276.6:62

Марія Ріпей

м. Львів

РЕДАКТОРСЬКА ПРАВКА НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ТЕКСТУ

На підставі довідкової літератури і редакторського досвіду розглянуто випадки ненормативного вживання слів, які часто трапляються у науково-технічних текстах, запропоновано правильні відповідники.

Ключові слова: ненормативне вживання, лексема, словники.

Під час написання наукових текстів у авторів виникають труднощі перекласти «мову думки» на «мову слів», підібрати відповідне слово у певному контексті.

Дослідники редагування зазначають про важливість «спеціальних посібників, які вчать писати... у найрізноманітніших жанрах: від публіцистичних — до наукових», а також про навчальні курси з основ і технології «писання», які «слід було б слухати... молодим науковцям, аспірантам, літераторам-початківцям тощо» [8].

Ставимо за мету на підставі довідкової літератури і редакторського досвіду розглянути випадки ненормативного вживання слів, які часто трапляються у науково-технічних текстах, зосередити увагу авторів на правильному їх вживанні.

У статтях досить часто читаємо лексему **число**: «*варіація за розміром приводить до зміни числа атомів в атомних координативних сферах*»; «*число вузлів двовимірної ґратки*»; «*залежно від числа і конфігурації слабких зв'язків*».

У тритомному російсько-українському словнику російське слово **число** перекладено як «1. число» і «2. (количество) кількість; **большое число присутствующих** велика кількість присутніх; **в большом числе** у великій кількості» [17 III: 808].

© М.В. РІПЕЙ, 2014

Зазначимо, що у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» чітко не розмежовано значення слів **кількість** і **число**. Зокрема, до лексеми **кількість** наведено «1. Число, величина, об'єм, маса. 2. Філософська категорія...» [2: 540].

Для позначення кількості кого-небудь чи чого-небудь варто вживати слово **кількість**, а не **число**. Наприклад: «кількість населення Землі», «збільшення кількості пожеж», «не число фермерів, а кількість» [6: 26, 37, 47].

А лексему **число** у науково-технічних текстах треба вживати, зокрема, у таких значеннях: «поняття, за допомогою якого передається кількість і провадиться лічба»; як математичний термін («дійсне число», «дробове число», «евклідове число», «натуральне число», «наближене число», «порядкове число»; фізичний термін («атомне число», «магічне число», «квантове число»; астрономічний термін («цюріхське число», «годинне число») [15].

Отже, правильно писати «*варіація за розміром приводить до зміни кількості атомів в атомних координаційних сферах*»; «*кількість вузлів двовимірної ґратки*»; «*залежно від кількості й конфігурації слабких зв'язків*» [10].

Проаналізуємо правильність вживання лексеми **встановлювати** у таких випадках: «*експериментально встановлено*»; «*встановлено спектроскопічні ознаки*»; «*встановити загальну кількість носіїв у напівпровіднику*»; «*дослідженнями встановлено вплив на експлуатаційну стійкість високої напруги*»; «*було встановлено, що показник заломлення плівок може суттєво залежати від величини парціального тиску кисню*»; «*встановлено, що вплив часу анодування при різних величинах густини струму...*», «*встановлено наступний результат*» та ін.

А. Венцовський пише, що «українська мова має з десяток (як не більше) нормативних відповідників російського слова «установливать». Безглуздо вдаватися... до штучного слова встановлювати, нехтуючи, зокрема, такі питомі (семантично вмотивовані) розв'язки... з'ясовувати: «Фахівці... вникають у таїну каналів... встановлюють (треба: з'ясовують) функцію таких частин архітектурного ансамблю... започатковувати: «... новачі... зруйнують сталі зв'язки й змусять компанії... встановлювати (треба: започатковувати) дружні стосунки...» [4].

У «Російсько-українському словнику складної лексики» наведено, зокрема, такі українські відповідники до російського «установливать»: закон фізики відкривати; зв'язок знаходити, нав'язувати, налагоджувати; визначаючи величину; знайти взаємозв'язок; виявлення причини; визначення розмірів [7: 666].

Редактори видавництва стверджують, що «встановлюють пам'ятники». Правильно вживати **встановлювати** у значенні «1. Ставити, поміщати десь що-небудь певним чином, підготовляючи до використання. // Споруджувати що-небудь на певному місці. // Взагалі ставити зручно, надійно» [2: 1517]. В інших випадках треба підшукати певні відповідники: **досліджувати**, **з'ясовувати**, **визначати**, **виявляти**, **доводити** та ін. [9]. Наприклад: «*експериментально доведено (підтверджено)*»; «*визначено (досліджено) спектроскопічні ознаки*»; «*визначити (з'ясувати)*

загальну кількість»; «дослідженнями доведено (підтверджено)»; «було доведено (досліджено), що показник заломлення плівок може суттєво залежати від...»; «досліджено (доведено, виявлено), що вплив часу анодування...»; «одержано такий результат» та ін.

У наукових текстах часто читаємо слово **дозволяти**: «такий підхід дозволив максимально точно описати складну геометричну форму всього робочого колеса»; «запропонована конструкція дозволяє уникнути руйнувань»; «обладнання дозволяє виготовляти робочі колеса такого типу» та ін.

Дозволяти — це «давати згоду, дозвіл, право на здійснення чого-небудь» [2: 312]. А у значенні «давати можливість що-небудь робити (про стан, умови, обставини та ін)» треба вживати не **дозволяти**, як зазначено у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» [Там само], а **давати змогу, давати можливість**. Правильне вживання цих слів, на нашу думку, добре ілюструє приклад переходу вулиці, де є світлофор. Зелене світло світлофора дозволяє пройти, а машини зупиняються, **даючи змогу** це зробити [11: 108].

Отже, правильно «такий підхід **дав змогу** максимально точно описати складну геометричну форму всього робочого колеса»; «запропонована конструкція **дає можливість** уникнути руйнувань» (або «завдяки запропонованій конструкції **можна** уникнути руйнувань»); «обладнання **дає змогу** виготовляти робочі колеса такого типу» (або «завдяки обладнанню **можна** виготовляти робочі колеса такого типу»).

Науковці часто вживають лексему **знаходитися**: «згенеровані носії **знаходяться** у вільному стані»; «у білках такі групи **знаходяться** в амінокислотах»; «реле **знаходилося** у спрацьованому стані»; «біля дна капіляра **знаходиться** спай термопари»; «положення одного з максимумів **знаходиться** дуже близько»; «на одному кінці лінійної молекули **знаходиться** атом»; «атом **знаходиться** по центру» та ін. Зауважимо, що у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови», крім інших значень слова **знаходитися**, подано «бути в наявності, виявлятися»; «траплятися, з'являтися»; «бути, перебувати, міститися де-небудь»; «перебувати в якому-небудь стані чи положенні» [2: 470].

Хоч Б. Антоненко-Давидович зазначає, що «дієслова **знаходиться, знайтись** кажуть тоді, коли є потреба щось шукати... «Загубив учора шапку, й тільки сьогодні **знайшлась** вона на печі»... Коли мовиться про місце перебування когось чи чогось або географічне становище, тоді треба шукати інших українських слів: «Штаб полку **містився** в школі»... «Доки Шура **перебувала** на вогневій, жодне погане слово не зривалося ні в кого з уст»... «Цейлон **лежить** поблизу Індостану»... Іноді можна випустити дієслово-присудок, маючи на думці особову форму дієслова **бути**, як... в реченні «Моя квартира — на другому поверсі». Можна сказати й так: «Моя квартира **міститься** на другому поверсі» [1: 114].

Треба вживати «сектори перебувають (не знаходяться) під впливом»; «документи зберігаються (не знаходяться) в архіві»; «в яких міститься (не знаходиться) шість тонн органіки»; «методи й засоби боротьби й надалі залишаються (не знаходяться) на низькому рівні» [6: 83].

Отже, правильно писати «згенеровані носії **перебувають** у вільному стані»; «у білках такі групи **містяться** в амінокислотах»; «реле **було** у спрацьованому стані»; «біля дна капіляра **міститься** спай термопари»; «положення одного з максимумів є дуже близько»; «на одному кінці лінійної молекули **міститься** атом»; «атом **міститься** (ϵ) по центру».

Російською мовою «обработывать», а українською — **обробляти** і **опрацьовувати**, які помилково вживають як синоніми. У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» зазначено, що «тема ще не оброблялася» і «опрацьовувати наукову тему», «обробляти результати експерименту» і «опрацьовувати метеорологічні дані» [3: 673, 698]. У статтях, зокрема, читаємо «обробка експериментальних даних»; «оброблення необхідної інформації»; «обробка даних, отриманих таким методом».

Зауважимо, що лексема **обробляти** поєднується з назвами конкретних предметів: шкурок, деревини, каменів, рослин, риб, металів, вовни, ґрунту тощо, виражаючи значення «певними діями, операціями надавати чому-небудь потрібного вигляду» та «готувати щось для вирощування рослин». Наприклад: **обробляють** камінь, дерево, поле, алмаз, сталь, льон, рану тощо, тобто піддають хімічній чи фізичній обробці, внаслідок якої змінюється їхня форма, властивості тощо.

Дієслово **опрацьовувати** поєднується з іменниками — назвами абстрактних понять: тема, текст, стаття, інформація, дані (статистичні, бухгалтерські, планово-економічні), результати експериментів тощо і виражає значення «глибоко, докладно вивчати, досліджувати що-небудь», «готувати що-небудь, ретельно продумуючи в усіх деталях».

Отже, **опрацьовують** дані, інформацію, класифікацію, рукопис, план, наукову тему, числові дослідження, списки тощо [14].

Вживання дієслова **складати** у науково-технічних статтях не завжди виправдане контекстом. Наприклад, у випадках «коефіцієнт передачі **складає** понад 50%»; «**складає** 130 ... 250 м² поверхні металоконструкцій»; «відстань між електродами **складає** 12,465 мм»; «тривалість навантаження **складала** 10 с»; «товщина покриття **складала** від 100 нм до 15 мкм для різних зразків»; «для алмазу температура **складає** 1400 °С»; «загальний тиск реактивної суміші **складав** 8·10⁻³ мм рт. ст.»; «площа сканування **складала** 1×1 мкн²» це слово вжито в невласивому значенні. Зміст речень вимагає лексеми **становити**, яку, як зазначає І. Вихованець, потрібно вживати у значеннях «бути чим-небудь, являти собою щось» і «утворювати якусь кількість, давати в сукупності». Конструкції «**складати** виняток, **складати** етап, **складати** основу, **складати** особливість, **складати** труднощі, **складати** третину прибутку, **складати** двадцять відсотків» є «невдалими перекладами з російської мови» [5].

Неправильно вживають слово **ряд**: «**ряд** біологічних об'єктів містять ароматичні складові»; «**вартість** біодизельного палива залежить від **ряду** чинників»; «методика має **ряд** переваг»; «виникає **ряд** явищ»; «використовувана комірка має **ряд** особливостей»; «алмаз має **ряд** важливих властивостей».

У словниковій статті лексеми **ряд** «Великого тлумачного словника сучасної української мови», окрім «1. Сукупність однорідних предме-

тів або живих істот, розташованих одне поруч з одним, одне за одним, витягнутих в одну лінію...», подано «5. Сукупність подій, явищ і т. ін., послідовних у часі... Певна кількість кого-, чого-небудь» [2: 1281]. У цьому словнику зазначено «ряд захворювань», «ряд математичних дисциплін», «в ряді випадків», «ряд керівних органів», «у ряді країн» та ін.

С. Караванський у «Російсько-українському словнику складної лексики» пише, що російською мовою «ряд лет», а українською «**кілька років**», російською «в ряде сел (случаев)», а українською «**у багатьох селах (випадках)**» [7: 551].

Події і явища, послідовні у часі, а також певну кількість кого-, чого-небудь, що не утворює одну лінію, неправильно називати **рядом**. Треба вживати **декілька, кілька** (мала кількість), **багато, немало, чимало, значна кількість** (велика кількість), **деякі, певні, такі** тощо [12].

Отже, правильно «**деякі** біологічні об'єкти містять ароматичні складові»; «**вартість** біодизельного палива залежить від **певних (таких) чинників**»; «**методика** має **певні (деякі) переваги**»; «**виникає чимало** явищ»; «**використовувана** комірка має **певні (деякі) особливості**»; «**алмаз** має **певні (деякі) важливі властивості**».

У наукових текстах часто читаємо **на основі**: «**на основі** показників»; «**на основі** даних»; «**на основі** ухваленого тимчасового регламенту»; «**на основі** стандарту» та ін.

«Великий тлумачний словник сучасної української мови» **на основі і на підставі** пояснює як синонімічні словосполучення: «**на підставі чого** — виходячи з чого-небудь, спираючись на щось», «**на основі чого** — виходячи з чого-небудь, спираючись на що-небудь» [2: 966, 861]. У цьому словнику читаємо «на основі договору», «на основі укладеної угоди або разового доручення», «на основі спостережень», «на основі попереднього досвіду та знань», «на основі дослідження», «на основі статуту», «на основі спостережень, міркувань або розгляду певних фактів», «на основі припущення», «документ, на основі якого будується наукове дослідження» [Там само: 5, 29, 36, 42, 113, 152, 242, 283, 291, 846].

В інших словниках зазначено «**не без оснований** — не без підстави, небезпідставно... **он имеет основание так говорить** — він має підставу (рацію) так говорити; **для этого нет никаких оснований** — для цього немає (нема) ніяких (жодних) підстав» [17 II: 351–352]; «лишенный оснований» — «безпідставний» [7: 343]; «достаточное основание» — «достатня підстава», «основание и следствие» — «підстава і наслідок», «основание уголовной ответственности» — «підстава карної (кримінальної) відповідальності», «правовое основание» — «правова підстава» [16].

На нашу думку, **на підставі** правильно вживати у значенні «спираючись на щось». Наприклад, «*З розпуки я написав... маленьку новелу на підставі матеріалу, зібраного за короткий час...*» (М. Коцюбинський), «*Треба... виводити нові сорти на підставі мого методу*» (О. Довженко) [18 VI: 506].

А **на основі** треба вживати, коли щось становить основу чогось, є головною складовою чого-небудь, як фундамент є основою будівлі.

Наприклад, «створення телефільму на основі літературного твору», «будівельний матеріал на основі глини», «твір, створений на основі запозиченої мелодії», «письмо, що виникло на основі ієратичного письма» [2: 1437, 60, 223, 283].

У вищенаведених прикладах правильно писати «**на підставі** показників»; «**на підставі** даних»; «**на підставі** ухваленого тимчасового регламенту»; «**на підставі** стандарту» та ін.

Виявляємо ненормативне вживання лексеми **так**: «**Так**, під час застосування кремнійорганічних фарб»; «**Так**, лінія при 758 см¹ в спектрі водного розчину... зсувається приблизно на 10 см¹» та ін.

Так на початку речення правильно вживати «під час відповіді, що підтверджує правильність думки, наявність факту чи явища, виражає згоду на якусь дію тощо» [13]. Наприклад, у Лесі Українки читаємо: «**Так**, я буду крізь сльози сміятись, Серед лиха співати пісні...»

На початку речення, коли не підтверджується правильність думки, наявність факту чи явища, не виражається згода на якусь дію, а уточнюється, пояснюється зміст попереднього речення, вирізняється що-небудь, треба вживати лексеми **наприклад** або **зокрема**, а не скальковане з російської мови **так**. Наприклад: «**Зокрема**, під час застосування кремнійорганічних фарб»; «**Наприклад**, лінія при 758 см в спектрі водного розчину... зсувається приблизно на 10 см¹».

На початку абзаців часто читаємо **таким чином**: «**Таким чином**, отримаємо важливий результат»; «**Таким чином**, є прилади прості і складні, дешеві і дорогі»; «**Таким чином**, обидва підходи не замінюють, а доповнюють один одного»; «**Таким чином**, виробництво і застосування біодизельного палива в Україні дасть змогу значною мірою вирішити еколого-енергетичні проблеми економіки нашої держави».

У тлумачних словниках української мови **таким чином** і **отже** пояснено як синоніми. Зокрема, у словниковій статті слова **отже** «Великого тлумачного словника сучасної української мови» читаємо: «3. Уживається у знач. вставного слова для висловлення підсумку; **таким чином**» [2: 866].

У редакторській практиці сформувався такий погляд щодо вживання вислову **таким чином**: якщо є опис, як саме відбувається, то правильно вживати **так**, **отак**, у **такий спосіб**, а якщо підсумок, висновок — то **отже**. Вислів **таким чином** редактори видавництв намагаються не вживати. Як і **головним чином** (писатимуть **головно** [19]), бо про ніякі ж чини не йдеться [13].

Якщо підсумовуємо, висновуємо, то на початку речень, здебільшого на початку абзаців, правильно вживати лексему **отже**, а не **таким чином**. Наприклад, «**Отже**, виробництво і застосування біодизельного палива в Україні дасть змогу значною мірою вирішити еколого-енергетичні проблеми економіки нашої держави».

Зосередження уваги на мовних огріхах, подання правильних відповідей сприятиме вилученню ненормативних конструкцій з науково-технічного тексту.

1. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо / Б. Антоненко-Давидович. — К. : Либідь, 1991. — 256 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. допов. та CD) / [уклад, і голов, ред. В.Т. Бусел]. — К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. — 1735 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [кер. вид. проекту П.М. Мовчан, В.В. Німчук, В.Й. Клічак]. — К. : Вид-во «Дніпро», 2009. — 1332 с.
4. Венцковський А. Калькуємо, забувши слово рідне... [Електронний ресурс] / Анатолій Венцковський. — Режим доступу : <http://www.personal-plus.net>.
5. Вихованець І. Не складайте чого не треба / Іван Вихованець // Укр. мова. — 2003. — №3–4. — С. 139.
6. Волошак М. Неправильно-правильно. Довідник з українського слововживання: За матеріалами засобів масової інформації. — 2-ге вид., допов. / Марія Волошак. — К. : Вид. центр «Просвіта», 2003. — 160 с.
7. Караванський С. Російсько-український словник складної лексики / Святослав Караванський. — К. : ВІД «Академія», 1998. — 712 с.
8. Партико З. В. Загальне редагування : нормативні основи : навч. посіб. / З.В. Партико. — Львів : Афіша, 2001. — 311 с.
9. Ріпей М. В. Ненормативне вживання лексеми «встановлювати» в газетних матеріалах / М.В. Ріпей // Наукові записки Інституту журналістики. — К., 2010. — Т. 39. — С. 180–182.
10. Ріпей М. Ненормативне вживання лексем «число» та «різниця» в газетних матеріалах / Марія Ріпей // Збірник праць НДЦ періодики ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України. — 2008. — Вип. 1(16). — С. 266–273.
11. Ріпей М.В. Порушення лексичної норми на сторінках газет / М.В. Ріпей // Культура народів Причорномор'я. — 2007. — № 101. — С. 107–110.
12. Ріпей М. Про лексичне втілення категорії кількості (ряд будинків, низка заходів, кілька років) / Марія Ріпей // Дивослово. — 2012. — № 7. — С. 49.
13. Ріпей М. Росіянізми «так», «таким чином» у газетних матеріалах / Марія Ріпей // Українська мова. — 2011. — № 4. — С. 72–76.
14. Ріпей М. Що обробляємо, а що опрацьовуємо / Марія Ріпей // Українська мова. — 2012. — №4. — С. 113.
15. Російсько-український словник наукової термінології: Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю та Космос / [В.В. Гейченко, В.М. Завірюхіна, О.О. Зеленик та ін.]. — К. : Наук. думка, 1998. — С. 844.
16. Російсько-український словник наукової термінології: Суспільні науки / [И.Ф. Андерш, С.А. Воробйова, М.В. Кравченко та ін.]. — К. : Наук. думка, 1994. — С. 312.
17. Русско-украинский словарь : [в 3 т.]. — [2-е изд.]. — К. : Глав. ред. Укр. Сов. Энциклопедии, 1980–1981.
18. Словник української мови : [в 11 т.]. — К. : Наук. думка, 1970–1980.
19. Українсько-російський словник / [уклад.: В.С. Ільїн, К.П. Дорошенко, С.П. Левченко та ін.]. — [4-те вид.]. — К. : Голов, ред. Укр. Рад. Енциклопедії, 1976. — С. 132.

Статтю отримано 23.10.2013

Mariya Ripeyi

Lviv

EDITORIAL CORRECTIONS OF THE SCIENTIFIC TEXTS

Based on reference literature and editorial experience the cases of the non-normative using of words, that occur frequently in scientific and technical texts, are considered; the correct matches suggested.

Keywords: non-normative using, lexeme, dictionaries.